

Giriş

Namık Kemal Türk Edebiyatında “vatan” konusunu işleyen en önemli yazar ve devlet adamıdır. 21 Aralık 1840’da Tekirdağ’da doğdu, 47 yaşında iken 2 Aralık 1888 tarihinde Sakız Adasında öldü. Türk Milliyetçiliği düşünce sistemine hürriyet, millet ve vatan kavramlarını edebi anlamda sokan kişi olarak kabul edilir. “Vatan ve Hürriyet Şairi” diye bilinmekte olup eserleri ile modern Türkiye’nin kurucu lideri Atatürk’ün duygularını etkilemiş birisidir.

Nitekim Atatürk duygu ve düşünce dünyasını tanımlarken **“Biyolojik babam Ali Rıza Efendi, duygularımın babası Namık Kemal, düşüncelerimin babası ise Ziya Gökalp’tır”** demiştir.

Ailesi devlet adamı ve devlet memuru olduğundan dolayı Osmanlının değişik kentlerinde çok değişik eğitim almış, özellikle Türk Edebiyatı üzerine özel dersler almıştır. 1859’da Gümrük Kalemî’nde çalışmaya başladı. Aynı zamanda Şinasi’nin çıkardığı *Tasvir-i Efkar* gazetesinde yazmaya başladı. İstanbul’da iken *Encümen-i Şuara* ve *İttifak-i Hakimiyet* adlı (daha sonra *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*) gizli derneğin kurucuları arasına girdi. Bu derneğin amacı bir anayasa hazırlanmasını ve parlamenter bir yönetim sistemi kurulmasını sağlamaktı. Namık Kemal bu görüşleri gazetesinde sürekli olarak yazarken hükümet ve padişahın icraatlarını ağır bir biçimde eleştirdi. Yine 1867’de yazdığı *“Şark Meselesi”* üzerine yazdığı eleştirel bir yazıdan dolayı gazete kapatıldı ve kendisi de Erzurum’a sürüldü ama O Erzurum’a gitmeyip Paris’e kaçtı. Paris’te arkadaşlarıyla Muhbir gazetesini çıkardılar, sonra Londra’ya geçti ve orada da Hürriyet gazetesini çıkardı. 3 yıl kadar sonra siyasetten uzak durmak ve yazı yazmamak şartıyla İstanbul’a döndü ama o yine takma adlar ile değişik adlar ile yazılar yazmaya devam etti. 1872’de *İbret* gazetesinde hükümeti eleştiren yazısından dolayı sırf İstanbul’dan uzak olması için Gelibolu’ya mutasarrıf tayin edildi. İstanbul’a dönünce tahta geçen II. Abdülhamit’i kastederek yazdığı bir şiirden dolayı Girit adasına sürüldü, 2,5 yıl sonra Midilli Mutasarrıfı olarak görevlendirildi. 1884’te de Rodos, 1887’de de Sakız Adası mutasarrıfı olarak görevlendirildi.

Namık Kemal bu adalardaki görevleri süresince Türklerin sorunları ile ilgili raporlar hazırlayıp ya doğrudan hükümete sundu, ya da gazetelerde yayınlarak bilgi vermeye gayret etti ve buradaki başarılı çalışmalarından ötürü Padişah tarafından iki kez ödüllendirildi. İşte bu görevlerdeyken yazmış olduğu makale veya raporlara dayanarak bu adalardaki değişik dini

faaliyetleri ve dini yaşayışı analitik olarak aktarmaya çalışacağız. Bu çalışmada Fevziye Abdullah Tansel'in "*Namık Kemal'in Hususi Mektupları IV, Rodos ve Sakız Mektupları*" unvanıyla Türk Tarih Kurumu Basımevi'nde 1986 yılında yayınladığı mektupları kullanacağız.

Girit, Rodos ve Sakız Adalarında Halkın Genel Dini Durumu

1- Girit Adasındaki Dini Durum

2- Rodos Adasındaki Dini Durum

Namık Kemal, 15 Ekim 1884 ve 24 Kasım 1887 tarihleri arasında mutasarrıf olarak görev yaptığı Rodos adasının gerek Müslim gerekse de gayri Müslim halkının idari, eğitim, siyasi ve dini durumlarını anlatan özel ve resmi mektupları bulunmaktadır.

Bu göreve atanmasından iki ay sonra Sultan Abdülhamid'e gönderdiği 25 Aralık 1884 tarihli özel mektupta Türklerin dini durumu hakkında çok çarpıcı tespitler yapmaktadır. Namık Kemal mektubunda sultana Rodos adasının stratejik ve siyasi olarak Osmanlı devleti için çok önemli olduğunu ve burasının kaybedilmemesi gerektiğini ama durumun bu yönde çok vahim olduğunu şöyle anlatır: Rodos'ta Müslüman nüfusu gittikçe azalmaktadır. Müslümanların Hıristiyanlara (Rumlara) oranı çok hızlı bir biçimde düşmesi buranın Osmanlı'nın elinde çıkma tehlikesini arttırmaktadır. Şimdilerde Rodos'ta altı bin kadar Müslüman yaşamakta olup bunların bin kadarı köylerde ikamet etmektedir. Müslüman oranının hızlı bir biçimde düşmesinin en önemli nedeni, askerlik çağına gelen gençlerin askere gitmemek için Sisam adasına gidip orada adlarını ve dinlerini değiştirip Hıristiyanlığa geçmeleridir. O tarihlerde sadece sekiz köy Müslüman kalmışken yirmi dört köy irtidat etmiştir. Namık Kemal'e göre gençlerin askerliği bahane ederek din değiştirmesinin temelinde halkın din eğitimi almamış

olması, İslam'la ilgili havayı teneffüs etmemiş olması yatmaktadır. Öyle ki, köylerde hiç cami bulunmamakta, halk onlarca yıldır ezan sesi duymamıştır. Oranın düşmesinin diğer bir nedeni de Müslüman gençlerden askere gidenlerin de uzak memleketlere gitmeleridir.

Namık Kemal'e göre nüfus oranını dengeleyebilmek için öncelikle askerlik sisteminin değiştirilmesi gerekir. Gençlerin Hıristiyanlığa geçişini durdurabilmek için de halka din eğitimi verilmesi, cami ve medreselerin açılması gerekmektedir. Ancak bunu gerçekleştirebilmek için halkın ve mutasarrıflığın bütçesinin uygun olmamasından dolayı padişahın bura bütçesini arttırması mecburidir. Kendinden önceki yönetim tarafından yapılan yatırımların yanlış yapıldığını ve halka yararlı işlerin yapılmadığını da N. Kemal mektubunda belirtmiştir. Bu rapor İstanbul'da değerlendirilmiş, takdirle karşılık bulmuştur. Kemal'in istediği bütçe gönderilmiş ve Müslüman yerleşim yerlerine Abdülhamit, Valide Tir-i Müjgan Sultan ve Şehzade Ertuğrul adına üç tane cami yaptırılmış, açılış törenlerinde çocuklar sünnet ettirilmiş, mevlid okutulmuş ve bolca pilav ikram edilmiştir. Bu gayretlerinden dolayı N. Kemal, imtiyaz madalyası ile ödüllendirilmiştir (s. xxii-xxiii; 97-101). [Askerlik sistemi ne oldu?](#) Fevziye Abdullah Tansel, "Akdeniz Adalarının Elimizden Çıkmaması için, Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal'in Mücadele ve İkazları, Belleten, c. xxiii, nu. 91, 1959, s. 448 vd.

Kasım 1884'te Agah Efendi'ye yazdığı mektupta Namık Kemal, yaptığı çalışmalarını çekemeyen grupların Hıristiyanları kışkırtarak Onun pes etmesini düşündüklerini anlatır. Hıristiyanların Yunanistan'a iltihak etme niyetinde olmadıklarına işaret eden N. Kemal, bunun sebebinin Yunanlıları sevmedikleri için değil, sadece vergi vermemek ve asker olmamak için olduğunu ifade eder. Müslüman ahalinin çok cahil kaldığını, bunun için kendisinin her Müslüman köyünde okullar açmaya çalıştığını ama başta müftü olmak üzere üst düzey yöneticilerin

hırsız olduğunu, toplanan ve bütçeden tahsis edilen paraları yediklerini, despotlarla işbirliği bile yaptıklarından bahseder (s. 28-29).

Aynı mektubun devamında Namık Kemal, Rodos'ta bulunan erkan hakkında kimlik ve görev tasviri yapar. Hemen hemen hepsi, devlet ve halk için tehlikeli veya sorunlu hırsız kimselerdir. Konumuzla ilgili olarak Namık Kemal'in Rodos müftüsünün karakter tasviri önemlidir. Ona göre müftü Halidi şeyhlerinden ikiyüzlü pislğin tekidir. Para için herşeyi yapar, hatta beş on altın için Rus casusu bile olabilecek kadar cibilliyeti bozuktur. Müslüman ile Müslüman, Hıristiyan ile Hıristiyan olacak kadar gavurdur, pisliktir. Müftü, Rodos'ta Namık Kemal'in hem aleyhinde hem de lehinde olanlarla beraber olacak kadar tehlikelidir. Müftünün bu durumundan dolayı Namık Kemal, Onun görevden alınmasını ister (s. 49).

Namık Kemal, Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçen iki kızın durumu hakkında da bilgi verir. Yakın zamanlarda Müslüman olan iki kızdan birisi Polhinit nahiyesinden İsmet adında Müslüman bir adam ile evlenir, ama Hıristiyanların şiddetli taassubuna uğrar, onların ve akrabalarının evleri, hayvanları ve malları Hıristiyanlar tarafından yakılır ve tahrip edilir (s. 71).

Kulaksız-Zade Mustafa Bey'e yazdığı Aralık 1884 tarihli mektupta Namık Kemal, Rodos Müslüman ahalisinin gerek dini konularda gerekse genel eğitim açısından oldukça cahil olduklarını, temel dini bilgileri, hatta Kelime-i Şehadeti bile bilmediklerini, hızlı bir biçimde Hıristiyanlaştıklarını anlatmaktadır. O bu sorunları önleyebilmek için kendinden önceki valilerin olumlu bir çalışma yapmadıklarını eleştirel bir biçimde anlattıktan sonra Sultandan talep edip de gelen paralarla kendisinin açtığı okul ve camilerin faydalı katkılarının olduğunu ifade etmektedir. Yardım cemiyeti olarak kurulmuş olan ve bu yönde çalışan **Cemiyet-i İlimiye**'nin başında duran müftünün nasıl bir yaramaz pislik olduğunu, her şeyden para kopardığını anlatır. Namık Kemal, Kasım 1884'te Agah Efendi'ye yazdığı mektupta müftüyü

tasvir ettiği gibi, bu mektupta da müftü, hakim ve maarif müdürünün halkın cahil kalması için yaptıkları yanlış ve kötülüklerin hala etkisini sürdürdüğünden bahseder. Namık Kemal'e göre Müslüman ailelerin çocuklarını içinde buldukları cahillikten kurtarmak için cami ve okul inşa edilmesi ve maaşı yüksek öğretmen ve hoca tayin etmek gerektiğini de çare olarak teklif eder. Bu kimselerin yanlış yönlendirme ve uygulamaları yüzünden Müslümanların Hıristiyanlaşması artmıştır. Şöyle ki, hiçbir Hıristiyanlaşmanın olmadığı köylere cami ve okul açılırken, Hıristiyanlaşmanın cami ve okulun olmadığı dört köyde yirmi iki kişi Hıristiyanlığa geçmiş olmasına rağmen buralara yatırım yapılmamıştır. Namık Kemal Hıristiyanlaşan bu kimseleri de Müslümanlaştırmak için uğraşacaklarını ama bunu başarırca bu kimselerin ileride bundan şikayetçi olabileceklerini de alaylı bir biçimde ima eder (s. 111-114).

Mustafa Nuri Paşa'ya 2 Ocak 1885 tarihinde yazdığı mektupta, önceki mektupta da işaret ettiği Rodos Müslümanlarının Hıristiyanlaşması, bunun nedenleri ve önlemleri hakkında yazmaya devam etmiştir. Bu mektubu yazdığı zamanda yapılan son nüfus sayımına göre Rodos'ta üç yüz kırk Müslüman bulunmakta ve bunların ikamet ettiği köylerin çoğunda cami ve mektebin bulunmadığını, dolayısıyla İslam'a ait hiçbir bilgiye sahip olmayan çocukların çok genç yaşta Hıristiyan olduklarını rapor eden Namık Kemal, bu kötü durumu engellemek amacıyla okul ve cami yaptırmak, hoca ve öğretici maaşı ödemek için merkezden bütçe talep ettiğini yazmıştır. Namık Kemal ayrıca kızların okuması için yatılı kız okulunun açılması için de proje teklif etmiştir. Namık Kemal bunları büyük bir istekle anlatırken aynı zamanda müftü ve hakim gibi devlet görevlilerinin kendisine karşı büyük muhalefet yürüttüklerini de ifade etmektedir.

Namık Kemal bu mektupta da üç yüz kırk Müslümandan yirmi dördünün Hıristiyanlaştığını büyük bir üzüntü ve kaygıyla zikretmektedir. Bu kimseler yedi-sekiz yaşındayken Hıristiyan

edilmişler. Nedeni sorulduğunda da İslam'a dair sadece besmele bildiklerinden ötürü Hıristiyan olduklarını söylediklerini aktarır. Namık Kemal bakanlığın izni ile verilen hoca maaşı sayesinde beş köyde mektep açıldığını, Çayır Köyü ve Kalamine köylerine de birer vekil öğretmen tayin edilmesi sayesinde farz namazlar kılınmağa başlamış, ve irtidat meselesinin önünün alınabileceğini, ama çocukları kötülüklerden koruyabilmek için bu yönde müfredatı haiz ders kitaplarının bulunmadığını, bunu sağlayabilmek için ise, özellikle fakirlerin okuyacağı otuz-kırk kişilik yatılı okulları açmayı arzuladığını söylüyor. Ayrıca Rodos Müslümanlarının geçimlerini sağlamak için uzak yerlere gitmelerini önlemek amacıyla Süleymaniye Medresesinde Sanat bölümü açmaya çalıştıklarını, masraflarını da buradaki vakıfların gelirlerinden sağlayabileceğini belirtir. İbtidai ve Rüşdiye okullarının eğitim öğretim kalitesinin düşük oluşundan şikayet eden Namık Kemal, kızların eğitim öğretimi için kurulan vakıfların amaçlarına göre hizmet etmediklerini de anlatır (s. 117-123).

Namık Kemal, 16 Ocak 1885'te Sultan Abdülhamid'e yazdığı mektupta da sultana selam ve saygısını ilettikten hemen sonra Rodos köylerindeki bazı cahillerin Hıristiyanlığa geçtiği yönündeki bilgilerini dikkate almasını arz eder. Kemal ayrıca, bu köylerde irtidatı önlemek amacıyla buralarda üçer-beşer bin kuruş harcayarak küçük mescitler yapmak yerine, onbeşerbin kuruş harcayarak Cuma namazlarının da kılınabileceği büyük camilerin yapılması yönündeki kanaatini arz eder ve bunun için gerekli meblağın ve cami planlarının hazırlatılmasını teklif eder (s. 127-129).

Namık Kemal Kurena'dan Besim Bey'e gönderdiği 16 Ocak 1885 tarihli mektubunda, yine, Rodos'un elden çıkmasını önlemek için başvurduğu Müslüman halkın nüfusunun korunup arttırılması için askerlik sisteminin değiştirilmesi ve halkın, özellikle de gençlerin Hıristiyanlığa

geçişini önlemek için hem genel eğitim hem de din eğitimi ile eğitilmesi için gerekli okul ve camilerin açılması için gerekli olan yardımların durumu ile ilgili gelişmelerden bahsetmiştir.

Bu mektupta O, II. Abdülhamid'e gönderdiği aynı konulu mektubunun takdir edildiği ve gerekli katkıların yapılacağına dair bir mektup gönderildiğini duyduğunu ama henüz alamadığını belirtir. Ayrıca yapılmasını planladığı camilerin plan ve resimlerinin oradaki mimarın iş çokluğundan dolayı hazırlanamadığını, bunun İstanbul'da çizilmesinin daha uygun olacağını da ilave eder (s. 129-130).

16 Ocak 1885 tarihinde İsmail Hakkı Paşa'ya yazdığı mektupta Namık Kemal, Padişah II. Abdülhamit'in irade ve on beşer bin kuruş nakdi yardımlarıyla her bir köye yaptırılacak olan cami ve okulların köylüleri çok sevindirdiğini yazmakta, aynı zamanda Müslüman köylüyü kalkındırmak amacıyla Tarım Eğitimi ile ilgili bir proje hazırladığını ve bunun kabulü için yardımlarını rica etmektedir. Bu arada Namık Kemal'in yaptığı bu çalışmalardan rahatsız olan İçişleri bakanlığındaki kimselerin olduğuna ve memur maaşlarının düzenli ödenmediğine gönderme yaparak bu işlerde kararlılığını sürdüreceğine, mücadeleden yılmayacağına işaret etmektedir. Namık Kemal bu mektupta bahsettiği gelişmeleri Tercüman-ı Hakikat gazetesinde de yayınlamıştır. O, özelde Müslüman Türklerin genel ve dini eğitim, ticaret, sosyal ve kültürel alanlarda gelişmesi için bir çok çalışmalar yapmış, orada Osmanlının kalabilmesi için Türk nüfusunun çoğalması yönünde gayretler göstermiştir. Genel olarak da Müslim ve gayri Müslim genel ada halkının ithalat ve ihracat yapabilmesi için vergi kontrollerinin serbest olacağı Port-Franc (Serbest Liman (Bölge)'lerin yapılmasını teklif etmektedir (s. 132-135).

23 Ocak 1885 tarihli Mustafa Bey'e gönderdiği kısa mektupta Namık Kemal mürtedler ve kur'a sorunları ile ilgili yapılmasını istediği konuların akıbetini sormakta ve halli için Ondan gayret göstermesini istemektedir (s. 139-140).

31 Ocak 1885 tarihli mektubunu Menemenli Rifat Bey'e göndermiştir. Kemal bu mektupta konumuzla ilgili olarak yeni açılacak olan okullarda görev yapacak öğretmenlerin maaşı ile ilgili hükümetten istediği bütçenin tahsis edilmesi, Müslümanların din değiştirmesi ve başka yerlere göçmesine sebep olan askerlikteki kur'a usulünün kaldırılması yönündeki teklifinin kabul edilmesi için yardımcı olmasını Rifat Bey'den rica etmektedir (s. 154-159).

Ocak 1885'te Kulaksız-Zade Mustafa Bey'e yazmış olduğu mektupta Namık Kemal, önceki mektuplarda defalarca ahlaksız ve karakersiz olduğunu belirttiği müftünün azil isteğine karşı, müftünün ada despotundan yardım istemesinin normal olduğunu söylüyor. Ada milletvekilleri halkın diliyle İstanbul'da Namık Kemal'in aleyhine dilekçe vermişler, bunun da normal olduğunu zira hepsinin Kemal'in ideal ve çalışmalarına karşı bir cephenin içerisindeydiler. Namık Kemal, daha önce 17 Ağustos 1884'te Sultan Adülhamit'e yazdığı mektupta da Hıristiyan kızlarını teşvik edip Müslüman olmaları ve Despot efendi ile uyumlu çalışmadığı yönündeki şikayetleri de değerlendirmiş ve despotun halkı ve bir takım devlet yöneticilerini kışkırttığına temas etmişti. N. Kemal mektubun devamında iki Hıristiyan kadının evlilik yoluyla Müslüman olmasıyla ilgili ortaya çıkan tabiiyet meselesini de dile getirmiş ve tabiiyetin ırk ile değil din ile belirlendiğini dolayısıyla akıl baliğ olan kadınların kocasıyla birlikte Müslüman tabiiyetine kaydedildiğini açıklar. Onun derdi, Türk Müslüman nüfusunun arttırılması ve devletin adada varlığını sürdürmesine katkı sağlamaktır. Mektubun sonunda Namık Kemal, Kulaksız-Zade Mustafa Bey'e irtidatı durdurmak için okulu olmayan köylere öğretmen tayin edip maaş bağladığını, bu köylere cami yapılması için padişah'tan bütçe

ayrılmasını istediğini, Rodos Müslümanlarının askere alınmamasını teklif ettiğini yazar (s. 160-163).

İsmail Hakkı Paşa'ya yazdığı 6 Şubat 1885 tarihli mektupta despot ve hahama üçüncü dereceden nişan verilirken, müftüye dördüncü dereceden nişan verilmiş olmasının Müslümanları koruma adına gurur kırıcı olduğunu, bunun değiştirilmesi gerektiğini söyler. Namık Kemal, aynı gün (6 Şubat 1885) bu konuyla ilgili olarak Vilayete yazdığı tarihli dilekçesinde Rodos Müftüsü Ahmet Efendi'nin nişanının ve maaşının yükseltilmesini ister. Burada Onun tavrının şahsi olmadığı, ama müftünün şahsında Müslümanların şerefini korumak için eleştirdiği müftünün maaşının ve nişanının yükseltilmesini rica eder.

23 Şubat 1885 tarihli damadı Menemenli Rifat Bey'e yazdığı mektupta daha önce ısrarla bütün protokole yazdığı askerlik meselesinin dikkate alınmadığını, Mustafa Kazım Paşa'nın kurayı gerçekleştireceği hakkında haber aldığını bunu durdurması için kendisi adına bir takım görüşmeler yapmasını istemektedir. 2 Mart'ta yazdığı mektupta da ada gençlerinin askere alınacağını öğrendiğini, ama buraları korumak için mücadele etmeye devam edeceğine işaret eder (s. 180-186).

Namık Kemal bu mektuptan sonra sık sık ailesine mektuplar yazmış ve devlet konularından hiç bahsetmemiştir. Daha çok kendisi ve aile fertlerinin sağlığı, işleri ve mevsim durumları ile ilgili konuları yazmıştır. Sadece dört ay sonra damadı Rifat Bey'e yazdığı mektupta İdadinin inşa emrinin geldiğini ve inşasına başlayacağını söylemektedir. Ayrıca 1885 Haziranında Kızı Feride Hanım'a yazdığı mektupta, Ramazan ayı ile ilgili olarak çocuğu oğlu Ekrem'in halinin çok harap olduğunu, çevrede oruç yiyecek yer bulamadığını, hem oruçsuz hem de aç kaldığını yazıyor.

Namık Kemal aylar içerisinde aile ve yakın dostlarına yazdığı mektuplarda havadan sudan konulardan bahsederken, aylar sonra 20 Temmuz 1885'te Besim Bey'e yazdığı mektupta devlet konuları ile ilgili yazmıştır. Mektupta Kemal, işlerin istediği gibi gitmediğini ima etmekte, ve Midilliye tayin edildiğini, burada birkaç yüz Hıristiyan kadının bir araya gelip devletin elinden bir şeyler alabildiğini ve istediğini yaptırdığını üzümlere anlatmaktadır. Bu durumun devam etmesi halinde halkın daha ileriye gideceğini işaret etmektedir (s. 256-257).

Sakız Adasındaki Dini Durum

Namık Kemal, 24 Kasım 1887 ve 15 Aralık 1888 tarihleri arasında Sakız adasında mutasarrıf olarak görev yapmıştır.

Namık Kemal bu mektup ve yazılarında görüldüğü üzere iki şeyi ön plana çıkarmaktadır: Birincisi Müslim ve gayri Müslim genel ada halkının, ikinci olarak da özelde Müslüman Türk halkının eğitim, bayındırlık, tarım, ticaret, ithalat, ihracat ve sosyal gücünün arttırılıp geliştirilmesidir. Bütün bunları Osmanlı Devletinin bölgedeki hakimiyetinin devamlılığını

sağlayacağına inanarak yapmaktır. O, bu projelerinin yararlı olduğuna o kadar inanmış ki, kabul edilmesi için mücadelesini bir takım engellemelere rağmen hiç bırakmamıştır.

- 1- Rahime BAŞ, Namık Kemal'in Midilli, Rodos ve Sakız Mutasarrıflıkları (1879-1888), Ege Üni. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.
- 2- [Hüseyin Çelik, Türkiye'de İlk Laiklik Teklifi ve Arka Planı, Türkiye Günlüğü 19, Yaz 1992](http://www.huseyincelik.net/makaleler_4.html)
(http://www.huseyincelik.net/makaleler_4.html)
- 3- [Bedri Aydoğan, Namık Kemal'in Mağusa Sürgünlüğü, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi,2004](#)